

Мирзакалон Исмоилий

ФАРҒОНА ТОНГ ОТГУНЧА

Биринчи китоб

ҚАЪР ГУЛДУРОСИ

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2010

Исмоилий М.

Фаргона тонг отгунча. (Биринчи китоб: «Қаър
гулдуриси») — Т.: «Sharq», 2010, — 464 б.

ББК.84(5Ў)6

ISBN 978-9943-00-338-5,

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2010

ҚАЙТИШ**Биринчи боб****Ким экан у қиз?**

Ўтган асрнинг сўнгги кузи Қорабулоққа очиқ чеҳра билан келди. Унинг гулгун сиймосидан узоқ вақтларгача нур аримади. Ахири октябрь ойи ҳам тугади, ўрик япроқлари совуқда ўйнаган ёш боланинг лўпши юзидай қизарди, шунда ҳам осмонда бирон парча булут кўринмади. Кундузлари қуёш саратондагидай қиздириб турди. Деҳқон осмонга қараб яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб мўл ҳосилдан суюнади. Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади...

Илк саҳардан то қора кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида, қуёш энди тиф ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш икки отлиқ чиқиб келаверди. Ингичка, узун оёқларини чаққон босиб, чиройли бошини азот кўтариб келаётган қашқа саман бирдан пахса девор томонга бурилди. Ёнидаги қорабайир буни сезди шекилли, бир неча одам ўтиб, қадамини секинлаштирди. Отлиқ қайрилиб қаради: Пиёзи чакмонининг барини тақимига қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд пахсадан осилиб тушган беҳи шохига қараб борар эди. «Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди, беҳига ҳуши кетди», деб ўйлади қорабайирдаги кекса киши.

Саман отлиқ қамчисини буклаб, пиёзи чакмони ёқаси билан гардани орасига қистирди-да, отини қистаб деворга яқинлашди. Шохда беҳилар осилиб ётар эди.

Отлиқ шохни ушлади, уни авайлаб ўзига тортди, кейин беҳилардан бирининг чанг босган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб уни ҳидлади, яна ҳидлади...

«Узиб олади!» деб ўйлади нариги ёқдаги кекса отлиқ.

Лекин у узмади, у шахло кўзларини барала чақна-тиб ҳамроҳига қаради.

— Ота, манави беҳиларни кўринг, ҳиди оламни тутади, бирам пишибдики! — деди саман отлиқ беҳи шохларига ишора қилиб.

Ҳамроҳи унга қиё ўтирилиб кулиб турар эди.

— Хў анави нашватини қаранг, ўғлим, — деди у девордан анча ичкарида меваларининг кунгай томонлари қизариб турган нашвати дарахтига имо қилиб.

Саман отлиқ беҳи шохини аста қўйиб юборди. Ҳамроҳи имо қилган нашватига қараб анчагина жилмайиб турди. Чехрасида ошкор бахтиёрлик бор эди.

— Жаннат, жаннат, дейишади-ю, жаннат деганлари Қорабулоғимиздан яхшимикан?! — деди у ўзида йўқ қувониб.

Ҳамроҳи жавоб қилмади, отининг тизгинини силтади. Йигит ҳайрон бўлиб, унинг орқасидан бир зумгина қараб турди. «Қалтис гап қилдим шекилли», деб ўйлади-да, ҳамроҳига етиб олиш, ундан узр сўраш учун отига қамчи босди. Лекин саман олдинга ташланмади, пишқириб бирдан орқа оёқларига туриб олди. Ҳамроҳи саманнинг бежо пишқирганини ва олдинги оёқларини кўтарганда чиққан, дупурини эшитиб, чўчиб орқасига қаради. Йигит тизгинни маҳкам ушлаб, от ёлига ёпишиб турар эди.

— Маҳкам ушланг, йиқила кўрманг! — деб ҳамроҳи бирдан қичқириб юборди. У қўрқиб кетган эди.

Саман йигитни орқасига йиқита олмаганидан кейин, энди шартта отиб олдинга улоқтирмоқчи бўлди, лекин йигит маҳкам ўтирар, қўрқиш, ранги ўчиш ўрнига ҳадеб кулар эди. Ҳамроҳи отга етиб келиб, саманни жиловлаб олди: ранги ўчган, текис тарашланган оппоқ соқоли титраб турган эди.

— Ҳай-ҳай, худо бир сақлади! — деди чол, кейин янги қора чопоннинг симжияк ёқасини сал очиб, қовурғалари кўриниб турган кекса кўкрагига бир-икки туфлаб сўради:— Нимага бунақа қилганини биласизми?

Йигит билмас эди, шунинг учун бўлса керак, катта, чиройли кўзларини жавдиратиб:

— Невлай, — деди.

Ҳамроҳи мўмин, меҳрибон кўзларига ёт кўринган бир қувлик билан кулимсиради.

— От жонивор жуда эслик келади....

— Бўлмаса, мени хушламабди-да? — деди йигит, чол сўзини бўлиб.

Чол дудмал қилиб йигитга қаради. Йигит ҳам унга қаради. Чол юзида изтироб кўлкаси бор эди.

— Ота, тобингиз жойидами? — деб сўради йигит ташвишланиб.

— Тобим-ку жойида-я, ўғлим, лекин отингизнинг қилиғи бир нарсани эсимга тушириб юборди.

Чол от жоловини силтади. Отлар юриб кетди. Йигит ёнда сўз кутиб борди, лекин чол ҳадеганда гапиравермади.

— Нимани эсингизга туширди, ота?

— Кейин, вақти билан айтиб бераман.

Ота-бола анчагача жим борди. Ўртага оғир сукунат тушди. Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди. Уни гоҳ куз қуёшида оппоқ кўксини тоблаб ётган пахтазорлар олиб кетар, гоҳ қовун капаларда сайраётган беданалар элигар, гоҳ теримчиларнинг узоқ-яқинлардан эшитилиб қоладиган ашулалари яйратар эди. Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўқаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.

Бўлиқ кўкатлар ўртасида ўтлаб юрган қўйларни кўрганда, ана шулардай ўйноқлагиси келарди унинг. Табиат ўз тилида роз айтиб шувиллар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди. Юрагига қанот берган шу ажойиб ҳислар таъсирида бирдан отини чоптиргиси келиб кетди. Қамчини кўтарди-ю, яна секин ёнига туширди. Чол бунини сездими ё ўзичами:

— Чопгингиз келдими, ўғлим? — деб сўради.

— Йўқ, йўқ, — йигит қизаринқираб ерга қаради, боя қамчи босганда саман қилган қалтис шўхлик эсига тушиб кетди. — Ўзим...

— Хоҳласангиз чопинг, баҳрингиз очилар, — деди чол.

— Йўғ-е, жониворни уринтириб нима қиламан, ўзингиз ҳам ишга солмай боқаётганга ўхшайсиз.

— Нимага? — Чол ажабланди. — Деҳқоннинг оти бўлади-ю, ишга солинмайдими? Баҳорда чунонам кўш торттики, жонивор, қорабайирни нақ кўк терга тушириб юборди. Зўр от.

Отлар бир-бирига туташ икки дала орасидаги эгатта келиб тўхташди. Йигит чаноклардан тошиб чиққан оппоқ пахталарни кўрди-ю, ўзининг ҳам ёш чехраси шу чаноклардай очилиб кетди. У ўзларининг даласини билар эди. Пахталарнинг қийғос очилиб турганини кўриб ажабланди. Қайси куни отаси, «иккинчи теримга тушамиз», дегандек бўлиб эди. Қизиқ, пахталар ҳеч терилганга ўхшамайди-ку?

— Ҳали ҳам тердирганингиз йўқми, ота?

— Бир марта терганмиз, ўғлим. Яна уч-тўрт кундан кейин иккинчисига тушамиз.

Йигит ялт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб пахта теришаётган эди.

— Бу Мадаминхўжанинг пахтаси,— деди чол, йигит қараб турган томонни кўрсатиб. — Қани, ҳайданг отингизни, ўғлим, хўжадан ҳол-аҳвол сўраб ўтайлик.

Мадаминхўжанинг хирмони дала этагидаги каттакон тол тагида эди. Ота-бола ўша ёққа қараб кетдилар. Отларни хирмон яқинидаги каллак урилган тутларга боғлаб, ўзлари хирмонга пиёда боришди. Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар эди. Мадаминхўжа тол соясида чой ичиб ўтирган экан, буларни кўриб дарров ўрнидан турди.

— Э, Вали ака, келинлар, келинлар, — деди у бир неча қадам пешвоз юриб.

— Ассалому алайкум, ҳорманг энди, эшон!¹ О, ба-ракалла, теримни тугатиб қўйибсиз-ку!

— Ваалайкум ассалом. Ҳа, яқинлашиб қолдик — деди Мадаминхўжа чол билан кўришиб. Кейин йигитга қўл чўзди. — Ана холос, қорини олиб чиқибсиз, билсам палов қилиб ўтирардиму!

Йигит уялинқираб кулиб қўйди.

¹ Э ш о н — хўжаларнинг номи ўрнида ҳурмат қилиб айтилади-ган сўз (муаллиф).

— Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака. Э-э, бу ёққа чиқинг, Фуломжон, отангизнинг ёнига, ҳа, — деди Мадаминхўжа меҳмонларга парвона бўлиб.

Вали ака фотиҳага қўл кўтарди.

— Омин, ҳосилга барака берсин.

— Омин!

Мадаминхўжа ўтирган ерида хиёл кўзгалди-ю, қўл қовуштирди:

— Хуш келибсизлар.

— Хушвақт бўлинг.

— Аммо Фуломжонни хўб олиб чиқибсиз-да, Вали ака, — деди Мадаминхўжа йигитга кулимсираб туриб. — Фулом қорининг ашуласини жуда соғиниб қолдик. Бир-иккита ашула қилиб бермаса, биздан осонликча қутулмайди.

Фуломжон ҳам ўтирган ерида хиёл кўзғалиб кулимсиради.

— Ашула сиздан айлансин, эшон, айтиб беради, бир оз нафасини ўнглаб олсин, — деди Вали ака.

Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскеттини келтириб пичоқ тортган эди, қовун торс этиб ёрилди.

— Жонивор, хўб егилибди-да, — деди Мадаминхўжа қовунни коса қилаётиб.

— Вой жонивор-ей, асал бўлиб кетибди-я! Бай-бай-бай!

— Ия, Қорабулоқнинг эрка сувини ичади-ю, яна асал ҳам бўлмайдим!

— Шуни айтинг, — деди Вали ака, — Қорабулоқнинг суви билан ери етти иқлимда йўқ. Ҳали ўғлим «жаннат» деди, тўғри айтади. Қорабулоқ ерига тош ташласангиз, жавҳар қилиб чиқариб беради.

Фуломжон гапга аралашмади, қовундан ҳам ёйилиб емади, хирмон орқасидаги теракзорда сайраётган булбул ноласига хуши кетиб ўтирди, тез-тез ўша томонга қараб, булбулни хаёл кўзлари билан қидирар эди. Шу қарашларнинг бирида хирмонга пахта кўтариб келаётган бир аёлга кўзи тушди. Аёлнинг бошида эски чопон бор эди. У пахтасини келтириб хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади. Фуломжон унинг оппоқ, момик қўлларини кўриб: «Ёш экан», деб ўйлади. Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча Фуломжон унга ер остидан разм солиб турди. У этакка илашиб қолган пахталарни

қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб тушиб кетди. Фуломжон унинг жамолини кўриб сурат бўлиб қолди. Ўн беш- ўн олти ёшларда, юзлари ширмондай, чиройли қиз эди у. Фуломжоннинг тикилиб турганини сезгандек, қиз ҳам чопонини олатуриб йигитга ер остидан қараб кўйди. Шунда кўзлар тўқнашди. Фуломжоннинг юраги шир этиб кетди. Қиз унга бир табасум ҳада қилиб хирмондан тез чиқиб кетди. Фуломжон орқадан қараб қолди. Аммо қиз узоқ кетмади, ўн қадмча нарида тўхтаб бошидаги чопони ичидан бир қиё боқиб кўйди.

— Шунақа, эшон, деҳқон қишин-ёзин ишлайди-ю, кузга бориб илиги қурийди. Гўр азоби билан етиш-тирган пахтасини заводга келтириб сув текин сотади,— деяр эди куюниб Вали ака.

Мадаминхўжа бошини чайқади.

— Шунақа дейсизу, оқсоқол, бошқа иложи бўлмагандан кейин деҳқоннинг қўлидан нима ҳам келади?— деди у. — Ўзимиздан қиёс-да. Болта кўпас¹дан ёзда пул кўтарамиз, а? Кузда-чи? Бор пахтамызни келтириб топширамиз. Қарзимиздан қутулсак, худога шукур, қутулмасак яна бой елкамизда-да.

— Болта кўпас Миркомил²дан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди. Пахтани пахтада ютади, мевани мевада. Оббо ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги қора тупроқ ерларни ҳам қўлга киргизиб олди-я!

— От бозорга завод солдирармиш, эшитдингизми, оқсоқол?

Вали ака калласини қимирлатди, кекса юзи тумшайди, аммо буни Фуломжон кўрмади. У чоллар суҳбатини эшитмас, хирмон орқасидан кўзларини узолмас эди. Ундаги безовталиқ авжига минган сари кўнглида ашулага иштиёқи кучайиб борарди. Фуломжоннинг ўзи хира бўлиб эмас, бошқалар хира бўлаверганларидан кейингина ашула қилиш одати бор эди, ҳозир эса, нима учундир, ўзининг ашула айтгиси келар, қариялар тезроқ суҳбатларини тугатишса-ю: «Қани, Фуломжон, бир-иккита ашула қилиб беринг», дейишса, деб юзларига қараб-қараб қўяр эди. Отаси унинг кўзларидаги илтижони уқдими, ахири:

— Қани, ўғлим, дамингизни олган бўлсангиз, бир

¹ К ў п а с — русча «купец» сўзининг бузилгани.

² М и р к о м и л — андижонлик машҳур бой.

ашула қилиб бермайсизми? — деб қолди. Мадаминхўжага жон кирди:

— Ҳа, ҳа, шунақа бўлсин, мулла, эшитайлик.

Фуломжон ўнг қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди.

— Жоним билан.

У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб, шу дамгача кўрилмаган ва бутун вужудини қамраб олган иштиёқ билан, зўр илҳом билан айтди. Ашула оҳангидаги ранг-баранг тароналар Фуломжон ҳаяжонига пайванд бўлиб оқар, унинг шинам овози гўё «Кўча боғи» учун, «Кўча боғи»нинг мафтункор оҳанги эса Фуломжон учун яралгандек янграр эди. «Кўча боғи» унинг овозига қовушиб, ажойиб бир қувноқлик, жозибали бир жўшқинлик билан теварак-атрофда, узоқ-узоқларда, кенг фазоларда янграрди. Фуломжон бу ўтли куйларини ким учундир айтар, айта туриб, кўзлари билан кимнидир излар эди. Вали ака Фуломжоннинг ёниб куйлашига, кўзларининг гўзалар ичида нигорон бўзлашига ҳайрон бўлади. У ўғлини таний олмайди. Мадаминхўжа эса бошини солинтириб, мумдек эриб ўтиради. Фақат озгин гавдаси ашулага монанд чайқалади.

Фуломжон «Кўча боғи»ни тугатиб, олдида турган жийда гул пиёладаги кўк чойдан бир-икки хўплади.

— Э, умрингиздан барака топинг, мулла, — деди Мадаминхўжа, энди бошини кўтариб.

Фуломжон мийиғида кулиб қўйди. Кейин чолларнинг яна гапга тушиб кетишларидан ё отаси «жўнайлик» деб қолишидан қўрққандек, дарров «Дугоҳ»ни бошлаб юборди. Кўзлари яна пахтазорда, гўзалар ичида изғир эди. Бу ашулани ҳам ёниб-жўшиб айтди. Ким билади, излаганини топса, йўлида бўзлаганини кўриб турса, балки бундай ёниб, бундай ҳаяжонланиб айтмасми эдикан ашулани?

«Дугоҳ» ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади. «Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди. Аммо ҳеч бири юрагида нотаниш қиз ёқиб кетган ўтни пасайтиролмади...

Иккинчи боб

Бу қандай бадбахтлик?

Вали ака эртасига саҳарлаб уйғонганда, Фуломжон ҳужрасида йўқ эди. У ҳовлига ўтиб, тўрдаги мажнунтол тагида шириллаб оқиб турган муздай куз сувида юз-қўлини ювди-да, ичкарига қайтиб, ўчоқ бошида ивирсиб юрган хотинидан сўради:

— Онаси, ўғлингиз бомдодга чиқиб кетдими?

Чакка сочларига оқ оралаган, бўйи ўртадан келган буғдойранг хотин аввал эрига салом берди, кейин тааж-жубдан кўра ташвишни ифода қилган бир товуш билан:

— Невлай, — деди. — Ҳужрасида китоб ўқиётганмикан, деб кирсам, у ерда ҳам йўқ.

— Отларга беда солгани чиққандир-да бўлмаса?

— Невлай.

Вали ака ташқарига қараб юрди. Хотини орқасидан пича қараб турди-да:

— Ҳой отаси, тўхтаб, — деди.

Эри тўхтаб орқасига қаради.

— Хўш?

— Бу ёққа ўтиринг, — деди у эрини палос солиғлиқ супага таклиф қилиб. Эри келиб супачага ўтирди. Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради, кейин ўзи ҳам эрининг ёнига ўтириб, тоқати тутаган киши товуши билан ҳасрат бошлади: — Бошқалар боласини ўн еттига чиқмай уйлантиришади, орзу-ҳавас кўришади. Худога шукур, ўғлингиз йигирма бирга қадам қўйди, бўлди-да шунча раъйига қараганимиз. Кўзимиз очиқлигида бошини иккита қилиб қўйялик ахир! Мунча беғамсиз? Хилват қилиб бундоғ гапирсангиз бўлмайдими?!

— Хўп қизиқ гап қиласиз-да, онаси, — деди Вали ака куюниб. — Мен, нима, келин кўрай, неvara кўрай демайманми? Мен ҳам эл қатори орзу-ҳавас кўрай демайманми? Ички-ташқилик, ҳовлилик¹ шундай катта эшикда² икқовимиз ҳувиллаб ўтирсак, еганим татийдими, онаси? Йўқ, татимайди. Лекин...

— «Лекин», деб ўтирсак ўтираверамиз! — деди хо-

¹ Фарғонада томорқани «ҳовли» дейдилар.

² «Эшик» деб Фарғонада ҳовлини (уйни) атайдилар.

тини гапни юлиб. Икки дунёда ҳам ўғлингиз ёрилиб: «Хотин олиб бер», демайди. Топиб олгани китоб! Айб ўзингизда, мадрасага элиб бермай, уйлантириб қўйганингизда, ўз қанотимизда бўларди, бу вақтгача неварга ҳам кўрардик.

— Шундай-ю, лекин мадрасани битириб олса, ёмон бўлмайди-да.

Эрининг оғир-босиқ гаплари хотинининг тутай бошлаган ўтини барала ёндириб юборди. У табиатининг оғирлигига қарамай, ўрнидан сапчиб туриб кетди.

— Нима, мадрасани битиртириб мачитга имом қиласизми?

— Йўғ-е, мачитга имом бўлсин демайман. Ўқигани яхши-да!

— Ё Фиёс каллага ўхшаш порахўр қози бўлар, шу-да?! — деди хотин яна рўмолини бошидан силтаб олиб.

Вали ака хотиннинг жаҳди чиққанини кўриб, анчагача индамай ўтирди, кейин босиғи билан гапирди:

— Бекор хафа бўласиз, онаси, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир, мана сиз анави ерга баҳорда гул экдингиз-а? — деди у, супа ёнида очилиб турган қашқаргуларни кўрсатиб. — Ҳа, экдингиз, шулар гулласин, кўрганимизда баҳримиз очилсин, деб экдингизми? Ҳа. Борди-ю, булар очилмасдан, биров келиб юлиб ташланг деса, юлиб ташлайсизми?

— Нимага юлар эканман? Юлиб ташлаш учун экибманми? — деди хотин четда йиқилиб ётган бир гулни тиклаб.

Вали ака нашъа қилиб кулди.

— Ҳа, баракалла, ўғлингиз ҳам шунақа, очилмаган гул, онаси. Ўқишини жувонмарг қилсак, уволига қоламиз. — Вали ака фикрида бир нарсани салмоқлаб кўраётгандек, бир оз соқолини силаб турди, кейин хотинига юзланиб гапирди: — Сизга ким айтди мадрасадан чиққанларнинг ҳаммаси имом ё қози бўлади, деб? Маманиёз охун, мулла Мадқарим домла, Содик аъламлар ҳам мадрасада таълим кўришган-ку. Ҳаммаси ҳам Фиёс каллага ўхшаган бетавфиқ бўлаверарми-ди? Курмак у, ўша Фиёс каллангиз!

— Бўлмаса нима қил дейсиз, яна икки йил кут, дейсизми? — деди тутатиб хотини.

— Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз айтиб кўринг, хўп деса нур устига аъло нур.

— Менга ташлаб қўймай, сиз ҳам айтинг-да, ота-сисиз.

— Хўп-хўп.

Вали ака ўрнидан туриб ташқарига йўланди. Хотини шарақлаб қайнаётган қумфони тутқич билан ўтдан олиб, бир чойнакка кўк, иккинчисига қора чой дамлади. Чойнакларни ўт дамига қўйиб, ўзи супага дастурхон сола бошлади.

— Ташқарида йўқ, саманга миниб бир ёққа кетганга ўхшайди, — деди эри қайтиб келиб.

Тўғри, Фуломжон шу дам кеча ашула айтган ерида, саман устида хомуш бўлиб турарди. Мадаминхўжанинг пахтазориди эса терим тутаган, бугун бу ерга ҳеч ким чиқмаган эди.

«Менга нима бўлди? — деб ўйларди Фуломжон, ўзидаги безовталикка, юрак ўйнашларига тоб беролмай. — Шоирлар: «бир кўришда ақлим олди», деб ёзганларида, мен буни маҳоват деб билар, дунёда бундай нарса бўлмайди, деб ўйлардим-ку! Ҳа, менинг ҳам ҳозирги аҳволимни айтсам бунга ким ишонади? Ҳеч ким ишонмайди...»

Саман хирмондан чиқди, аста-секин юриб, шох орқали катта йўлга тушди. Бундан Фуломжон беҳабар эди. У от тизгинини бўш қўйиб, ҳамон ўз ўйлари билан машғул эди. Кеча табиат гўзаллигини кўриб масъуд порлаган кўзлари ҳозир юмук, у кўзларини очгиси келмайди, очса ҳақиқат хаёлидаги дилбар юзига парда тортишидан кўрқади.

От қаёққа юришини билмай, катта йўлда бир оз турди, кейин йўл бўйидаги ўтлардан чимдилаб секин-аста юриб кетди. Унинг қаёққа юрганини, ора-сира тўхтаб ўт чимдилаганини сезмас эди Фуломжон.

«Ким ўзи, кимнинг қизи? Нимаси сеҳрлади мени? Бир қиё боққаними? Ё лабларида жилва отган табасумми? Юрагимдаги яра қайдан? Кўзларида чақнаб кетган ўт тиғи очмадимикан бу ярани?»

— Ассалому алайкум!

Фуломжон сесканиб кўзларини очди. Ёнидан ўрта ёшли, мардикорнамо бир киши кир қопини орқалаб ўтиб кетаётган эди. У Фуломжоннинг алигини эшитиб бир қаради-ю, йўлига кета берди. Фуломжон тизгинни

қўлга олди. «Ана холос, бу одам мени танирмиди экан? Аҳволимни хўп томоша қилгандир? Шарманда бўлдим!»

Фуломжон отнинг жilовини силтади, кейин қаёққа кетаётганини аниқлаш учун у ёқ-бу ёққа аланглаб қаради. От тўғри кетаётган эди. Ҳу ана, икки қирғоғи баланд кўтарилган Каттаарик. У баданини қуёш қиздираётганини сезиб, вақтнинг чошгоҳга яқинлашиб қолганига ҳайрон бўлди. «Шу вақтгача нима қилдим? — деб ўйлади қўнғида. — Уйга айтмай чиқиб кетдим, балки хавотир қилишаётгандир? Қайтиш керак. Йўқ, ўзини кўрмаганимга яраша кимлигини билмай қайтаманми? Лекин кимга ёриламан? Кимдан сўрайман? Отамдан сўрайми? Қайси юз билан? Йўқ, йўқ, Худо сақласин. Айтмоқчи, отам ҳам, Мадаминхўжа ҳам хирмонга орқаларини қилиб ўтиришган эди-ку!»

Фуломжон чуқур тин олди, кўзларини юмиб ҳеч нима ўйламасликка тиришди, бўлмади. Эзгувчи ўйлар бостириб келар: «Қани, қани у қидирганинг?» деб ҳоли жонига қўймай сўрар эди. У кимгадир жаҳл қилаётгандек бошини қаттиқ силтади, кўзларини чаноқларидан чиққудай кенг очди. Энди у дала манзараси билан овунмоқчи, шу йўл билан бемурувват ўйлардан қутулмоқчи эди. Бу ҳам бўлмади. Катта ариқнинг шавал тортиб кўтарилган баланд қирғоғи қишлоқнинг тоғ томон манзарасини тўсиб олган эди. У отини қис-таб ариқ лабига чиқди. Пастда, ёйилиб кетган кенг ўзанда куз суви чулдираб оқар, тагидаги ранг-баранг тошлар ўз жимирлари билан кўз ўғирлар эди. От сувни кўрар-кўрмас жilов тортиб пастга интилди. Фуломжон хаёли тарқалганидан қувониб, отни ўз майлига қўйиб берди. «Жонивор, юраги ёмон куйибди», деб ўйлади-ю, рўпарасида тўш очган манзарага ҳуши кетиб қараб қолди. Узоқда — баланд, тоғ, унинг этакларида — япроқлари сариқ дарахтлар, берида — каталак пахтазорлар. Осмон мусаффо. Қуёш тик кўтарилган, оташи ер юзини ёндиришга қасд қилгандек беаёв...

Фуломжон бирдан сесканиб тушди, хушнуд югурган кўзлари бир нуқтада тақа-тақ тўхтади. У ерда, ўша машғум нуқтада, тўрт нафар инсону бир нафар ҳайвон тирмашиб ётарди. Улар ер ҳайдардилар. Омоч қулоғида ўн икки-ўн уч ёшли нимжонгина бола, қўшнинг бир томонида эркак, яна бир томонида аёл, ол-

динда эса устига етти-саккиз ёшли бола миниб олган семиз эшак. Фуломжон бир неча зум ҳайрат ва даҳшат ичида нест бўлиб турди, кейин бирдан отига қамчи босди.

От ҳали сувга қонмаган эди, бехос тушган қамчидан бошини азод кўтариб, ариқнинг у лабига сакради.

— Ё Оллоҳ, бу қандай бадбахтлик! — деб юборди Фуломжон, кўз ўнгида барала очилган даҳшатли манзара олдида шошиб қолиб.

Фуломжон қўшчилар яқинига келиб бир чеккада тўхтади. У шундай алам талвасасида эдики, салом бериш ҳам, ҳол сўраш ҳам эсига келмади. У бу тўрт нафар бечора жоннинг қайси бирисига ачинишни билмас эди. Эшак яғринига канадек ёпишиб олиб, уни ҳадеб хи-хилаб қистаётган мурғак болага ачинсинми? Ё омов қулоғига қорни билан ётиб олиб, уни чуқурроқ юргизиш пайида гоҳ оёқлари ерга тегмай кўтарилиб, гоҳ ерда судралиб бораётган жафокаш болага жони ачисинми? Ё бўлмаса буларнинг бахти қаро ота-оналарининг шўрларига куйсинми?!

Фуломжон турган ерида тахта бўлиб туриб қолди. У қимирлашдан, бир нарса дейишдан ожиз эди. Кўзлари рўпарада, рўпарасида кўриб турган дўзах азобида. Ана, қўшнинг бир томонида кир, ямоқ иштонининг почалари тиззаларидан юқорига чиқариб ҳимариб олинган ярим яланғоч нимжон эркак. У қўшнинг кўндаланг ёғочини гоҳ чап елкаси билан, гоҳ ўнг елкаси билан чираниб итаради. Пешанаси эски латта билан танғиб олинган, ел ялаган қора, кир юзидан, офтобда яллиғланган, суяклари бўртиб чиққан қотма баданидан тер ёғилади. У чикалдак оёқларини ерга қадаб, ёғочни итаради ва сира тинмай кичик ўғлига буюради:

— Ҳайда, бўтам! Бўшаштирма! Ҳа, бўшаштирма!

Ёғочнинг нариги учини гавдаси мўъжазгина бир аёл итариб боряпти. У елкасига шапалоқ-шапалоқ ямоқ тушган кир, эски кўйлак этаклари орасида гоҳ ўралашиб қолади, гоҳ чалишиб йиқилиб кетади, яна туриб итаради. Кўйлаги жиққа ҳўл, сийрак сочлари тўзғиган, боши очик. У ҳам озғин, ҳорғин товуш билан ўғлини қистайди:

— Ҳайда, болам! Ҳайда, айланай! Ҳа, бўшаштирма!

Аёл ҳолдан кетган эди, оғир аравани қирга тортиб чиқаётган отдай ҳансирар, лаблари қалтираб, ранги

ўчиб борарди. Бирдан кўзлари тинди, шалолаб қоқ ерга йиқилди!

— Тўхта!

Эркак югуриб келиб хотинини бошидан кўтарди. Хотиннинг боши шилқ этиб эркак тиззасига тушди.

— Сув! Сув олиб, кел, ўғлим! — деб қичқирди эркак, ёнида тиззаланиб онасига мўлтираб турган катта ўғлига.

Ўғли чошиб бориб сув келтирди, хотин юзига сув сочишди. У бир сесканди, кейин қўрғошиндан қуюлгандек оғир қовоқларини зўрға кўтариб, хира, сўлғин кўзларини очди. Эри унинг оғзига сув тутди, аёл сувни шимириб, оёқни тириш, қотма қўли билан секин итарди. Шунда ёшданми, пешанасидан оққан терданми намланган кўзларини катта очиб, бирдан юзини енги билан тўсиб олди.

Фуломжон булар олдида ерда отини жиловлаб хомуш турар эди. Эркак даст ўрнидан туриб кетди. У хаёлга чўмиб, рам чекиб турган кишини танир эди.

— Э, келинг, мулла Фуломжон, — деди у қўл қовуштириб.

— Отни олинг, Матқовул ака!

— А? Нимага? — Ҳайронликдан Матқовул аканинг кўзлари олайди.

— Келинбувимни ҳам, болаларни ҳам қийнаманг. Эшак билан қўшиб ерингизни ҳайдаб олинг.

Матқовул ака шошиб қолди. Дунёда шўри-ғавғодан, бахти қароликдан ўзгасини кутмаган бир бечора учун ақл ишонмайдиган катта бахт эди бу. Худодан тани соғлик сўрагани эсида, юртга тинчлик, элга омонлик сўрагани эсида, беимон ўлдирма деб илтижо қилгани ҳам эсида, аммо мушкулимни осон қил, ерни ҳайдаб олай, от бергин деб сўрамаган эди-ку! Шунинг учун у отга эмас, нарироқда болаларини қанотига олиб ўтирган муштипар, рангпар хотинига қаради. Хотини мазлум юзида омонатдай кўринган бир жилмайиш билан Фуломжонга қараб турарди.

— Вой, сизмисиз, айланай Фуломжон! Бошим айла-ниб, қаранг, танимабман. Келинг, айланай. Хадича бувим саломат юрибдими?

— Худога шукур, саломат, — деди Фуломжон, энди ўзини пича ўнглаб олиб. — Далага чиқиб эдим, сиз-

ларни кўриб, тикка келиб қолдим, хафа бўлмайсиз-да, Салтон хола.

— Вой, айланай, биздақа тупроққа беланиб ётган бечораларни қадр қилиб кўргани келасизу бошимиз осмонга етмай, хафа бўламизми? Ҳай, ўтиринг бу ёққа, айланай.

Салтонбуви ўрнидан турди-ю, бу ер ўтириладиган жой эмаслигини, палос йўқлигини кўриб қизариб кетди.

— Эсим курсин, сизни ерга ўтиринг деганимни қаранг.

— Йўқ, йўқ, хафа бўлманг, — деди Фуломжон, Салтонбуви кўрсатган ерга ўтира туриб. — Шундай қилайлик, Матқовул ака, от билан эшакни кўшга кўшинг. Келинбувим укаларим билан уйга қайтсин. Чарчаган бўлсангиз ўзингиз ҳам дам олинг. Мен ҳайдаб берай.

Салтонбуви кўзларига ёш олиб дуо қилди.

— Худоё умрингиздан барака топинг. Илойим яхши қайлиқ олиб, бола-чақали, неварачеварали бўлинг!

Фуломжоннинг юраги шиф этиб кетди. Бирдан боши айланиб, кўзларига хирмон кўринди. Пастки лабини ичида хиёл қимтиб, кўзларини бир юмиб очди, кейин ўзини тутиб, ясама жилмайиш билан Матқовул акага қаради.

— Чамамда, бу ер аввал вақфга қарашли¹ эди шекилли? — деб сўради у тангирқаб.

— Ҳа, вақфники. Икки йилдан бери ўт босиб ётган эди. Мутаваллига ялиниб, раҳматли имом домлага ялиниб, зўрға сўраб олдим.

— Бутунлай беришдимми?

— Ўлар! Тўртдан бирга² беришди, — деди Салтонбуви куюниб.

— Бирини мутаваллига берасизларми?

Матқовул ака аввал хохолаб кулди, кейин бирдан юзи тиришди, қовоқлари тушди.

— Худо бандасини яратганда, пешанасига чоракор бўласан, деб ёзмасин. Ёзгандан кейин кунинг шу-да,

¹ В а қ ф г а қ а р а ш л и — мачитга қарашли, мачитга ҳада қилинган.

² Т ў р т д а н б и р г а — ишловчига ҳосилининг тўртдан бирини бериш шарти билан.

мулла Фулом! Ерни минг азоб билан ҳайдайман, уруғлик топаман, ҳосилнинг тўртдан бирини олсам, Худога шукур дейман. Ҳали экилмаган, унмаган буғдой устида бошим минг ёриляпти. Эшакни икки чорак буғдой бераман, деб ялиниб юриб зўрға олиб келдим. Э-ҳа, камбағалнинг шўрини асти сўраманг!

Фуломжон бир юмалоқ кесакни олиб уқалаб ўтирар, хаёлида кеча отасига айтган сўзлари такрорларди: «Жаннат, жаннат, дейишади-ю, жаннат деганлари Қорабулоғимиздан яхшимикан?» Ҳа, шундай дедим. Агар Қорабулоқ жаннат бўлса, бахтиёр филмони Матқовул ака бўлдики? Миясида қайнашган ўйлар Фуломжонни ларзага келтирди... Кеча Қорабулоқни жаннат деганда отаси тескари ўтирилиб олганини энди англади. «Э-ҳе, мен дунёнинг оқу қорасига тушунмас эканман. Жаннат деганим дўзах эканидан беҳабар эканман!..» дедию кўнглида, ўрнидан туриб этагини қоқди...

Учинчи боб

Кигиз тагида яширилган китоб

Фуломжон кейинги вақтларда танҳоликка майл бўлаб, муллаваччалар суҳбатидан ўзини тортадиган бўлиб қолди. Балки бунга қишнинг қаҳратон совуқлари, неча кундан бери кўз очирмай ёғётган қор сабаб бўлгандир? Ё танида нохушлик, ёхуд дилида бир сиёҳлик бордир? Ҳарҳолда Фуломжон буни ҳеч кимга айтмайди. Мударрисдан сабоқ олади-да, ним қоронғи ҳужрасига кириб, китоблари орасига кўмилади. Неча ойлари бўлдики, унинг булбулники сингари хуш овози баланд шифтли хонақоҳнинг кенг бағрида Қуръон сураларига қовушиб янграмайди, неча йиллардан бери мадрасада бирга истиқомат қилишиб келган дўстлари гурунгида қаҳқаҳаси эшитилмайди. Ҳужрасига вақтибевақт дўстлари киришса, китоб устидан бош кўтармай, тафаккур олампидан қайтмайди. Ундаги бу ногаҳоний ўзгариш сабабини ҳеч ким билмайди. Балки бултур севги фариштаси хирмонда отган ўқдан дили жароҳатдандир? Балки Матқовулнинг бадбахтлиги юрагини ғаш қилиб қўйгандир? Қишлоқда уч кун хомуш ва беҳуш юриб шаҳарга қайтаётганда ота-онаси ўртага олиб айтган гаплари офир ботгандир?

Ҳа, гапни онаси бошлаган эди ўшанда:

— Айланай, болам, ўн битта бола кўрдик, ўни ўлиб, битта сен қолдинг. Улардан ҳеч бирининг орзу-ҳавасини кўрмадик. Ҳаммаси кўнглимизда доғ, кўзимизда ёш қолдириб кетди.

Онаси енгининг учи билан кўзёшларини артди.

— Йиғламанг, буви, Худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.

Шу вақтгача калласини солинтириб, ўйга ботиб ўтирган отаси ўғлига термилиб қаради. Фуломжон унинг кўзларидаги мунгни кўриб, ерга қараб олди.

— Биз ҳам дунёдан орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак, кўзимизнинг очиқлигида бошингизни иккита қилиб қўйсақ деймиз-да, ўғлим, — деди чол ҳамон мўлтираб туриб.

Фуломжоннинг эсига бирдан хирмон тушиб кетди. Йўқ, хирмон эмас, хирмонда бир қиё боқиб кетган оқ билак, жоду кўзлари билан юрагига ўт ёқиб кетган малак кўринди. Аммо унинг кимлигини билмас, билганда ҳам шуни олиб беринглар, деб айтолмас эди. У йигирма бирга кириб, севги гаштини сурмаган, унинг захрини татимаган эди. Шу уч кун ичида у кўп ўйлади, умрининг бўшлиқда, равон йўлда ўтганини англади. Дунёда юракни орзиқтирадиган, ўйнатадиган, гоҳ офритиб, гоҳ яшнатиб юборадиган ҳислар борлигини пайқади. Уни бу ҳислар сеҳрлар, чорлар, ўзига тортар эди. Жоду кўзларни яна бир кўриш, ҳеч бўлмаганда у кўзлар эгасининг кимлигини билиш истаги билан юраги тепарди. Фуломжоннинг тилини лол қилиб қўйган нарса ҳам шу ҳис ва шу истак эди. Одоб ва ҳаё-чи? Ота-она олдида одобни унутсин, ҳаёни поймол қилсинми? «Менга фалончини олиб беринглар!» десинми? Йўқ, йўқ, бундай деёлмайди. Хайр, борди-ю: «Майли, билганларингни қилинглар», деса-чи? О, йўқ, жоду кўзлар нима бўлади унда?

— Яна бир оз сабр қилинглар, ўқишим бир ёқли бўлсин, кейин, — деди.

Балки ўшанда онасини йиғлатиб, отасини мўлтиратиб кетгани учун шу кунларда ичини еб юргандир? Ё бўлмаса, йўлда учраган одамнинг гаплари таъсир қилдимикан?..

Фуломжон қишлоқдан чиқаверишдаги қирга етган-

да, у ерда дам олиб ўтирган бир кишига кўзи тушди. Бу одам Фуломжон яқинлашганда дарров ўрнидан туриб салом берди:

— Ассалому алайкум, мулла Фулом!

— Ваалайкум ассалом.

— Мени танимадингиз-а? — деб кулди у киши.

Фуломжон танимас эди. Уялинқираб жилмайди.

— Мен сизни узоғи куни далада, саман от устида кўрган эдим. Ўйланибми, уйқусирабми турган экансиз.

Фуломжон эслашга уринди, лекин эслай олмади.

— Ҳеч эсимда йўқ, — деди у, хиёл қизариб.

— Йўғ-э, салом бериб ўтганимда бир қараб қўйдингиз-ку.

— Ҳа, ҳа, сизмидингиз ўша киши?

Йўловчи «ҳа» дегандай қилиб бошини эгди. Шундан кейин ўрталарида гап улашиб кетди.

— Мен ҳам қорабулоқликман, — деди у киши. — Қишлоқда жигарим бор, кўриб кетяпман.

— Шаҳарда турасизми?

— Ҳа, саккиз йилча бўлди, кўчиб кетганмиз. — У Фуломжоннинг ҳайратли кўзларини кўриб, изоҳ бера бошлади: — Қишлоқда сиқилиб қолдик. Икки таноб еримиз, товуқ катагидай эшигимиз бор эди, отам раҳматли буларни Болта кўпасга, жонини бўлса Худого топшириб кутулди. Мен сиз тенги йигит эдим, онамни, укаларимни олдим у шу қишлоқда турмасам бўлдим, деб шаҳарга кетиб қолдим.

— Қалай, шаҳарда тузук турибсизларми? — деб сўради Фуломжон.

— Шаҳар ҳам, қишлоқ ҳам бир қаро гўру, лекин шаҳарда унча-мунча иш топилиб туради. Иннакелкин, шаҳарда турсангиз, одамнинг кўзи ҳам очилар экан.

Фуломжон ўйланиб қолди. Одамнинг кўзини илму урфон очади, деб билар эди. Нега у: «Шаҳарда одамнинг кўзи очилар экан?» дейди ё ўқирмикан-а? Устбошидан ҳеч муллаваччага ўхшамайди-ю? Оёқларида кўн этик, эгнида рум ёқа кўйлак, чолвор, булар устидан пахтаси чиқиб кетган мовор чопон кийиб олибди.

Фуломжон ҳамроҳига мулойимгина қараб:

— Исм-шарифларини билсам, — деди.

— Қудрат.

Фуломжон анчагача ўйланиб борди, уни ҳамон Қудратнинг бояги сўзи қизиқтирар эди.

— Шаҳарда нима касб қиласиз, Қудрат ака?

Қудрат унинг кўнглидаги бесаранжомликни сезиб тургандек хохолаб кулди-да:

— Мадрасада ўқийман, муллаваччаман, — деди. Унга кўшилиб энди Фуломжон ҳам кулди.

— Йўқ, рости? — у кулиб туриб яна сўради.

— Депода ишлайман.

Фуломжон бу сўзни тушунмас эди.

— Лаббай? — деди у сўзини англамай қолгандек.

— Депода, поезд ишхонасида.

— Ҳа, — деди Фуломжон ажабланиб.

— Фуломжон поездни кўрган бўлса ҳам, лекин ишхонаси борлигидан беҳабар эди. Уни ҳозир поезд ишхонаси эмас, ўшандай ишхоналарда бир мусулмоннинг ишлагани ажаблантирар эди.

— Тавба, — деди у ҳайратини яширолмай, — мен ундақа жойларда фақат ўрислар ишлайди десам, мусулмонлар ҳам бор экан-да?

Қудрат беозор қилиб кулди.

— Ҳа, ҳа, бор, — деди у фахрланиб. — Депода, пахта заводларида ишлаётган мусулмонлар анчагина бор. Лекин баримиз ҳам қора ишда ишлаймиз, мастеровоймиз, ўқимаганмиз-да, машинанинг тилига тушунмаймиз. Қани энди сиздай ўқиган, илмли кишилар бўлса-ю, машинанинг тилига тушунса, ўзи ҳам антиқа машиналар ясаса...

Фуломжон ўнғайсизланиб, анчагача жим борди. Ёнидаги одам, назарида, чўзилиб, бўйи ўсиб кетаётгандай туюларди. Шундай туюлган сари Фуломжон ўзини кичкина, бачкана ҳис қилиб борди. Энди бояги сарбастлигини йўқотиб, сўз тополмай қолди.

— Депода анча яхши йигитлар бор, — деди Қудрат, Фуломжон гапира бермагандан кейин ичи пишиб. — Мастеровойлар менга уни-буни ўргатиб туришади, лекин илм бўлмагандан кейин, мактаб кўрмаганингдан кейин дарров илиб ололмас экансан. Ўқимаганимга жуда армон қиламан. Менга қаранг, мулла Фулом, мана, сиз мадрасада ўқийсиз-а? Ҳа, баракалла, сизларга ҳам шундай илмни ўқитишадими, йўқми?

Фуломжон қандай жавоб берсам экан, деб пича ўйланиб турди, кейин:

— Мадраса диний мактаб. Лекин риёзиёт, илму ҳикмат, ҳандаса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади, — деди. — Ўтилишга-ку ўтилади-я, аммо-лекин...

— Орқасига тушадиганлар бўлмайди, шундайми? — деди Қудрат унинг сўзини бўлиб.

— Йўқ, нимага? Тушадиганлар ҳам бўлади. Масалан, шаҳри Самарқандда Мирзо Улуғбек расадхона қурган, Хоразмда Абурайҳон Беруний алжабр илмига асос солган. Бухоройи шарифда Абу Али ибн Сино деган бағоят улуғ табиб ўтган. Лекин булар ва буларга ўхшаган кўп уламо ва фузалолар мадрасада кўрган таҳсиларига қаноатланиб қолмай, ўз саёе-улмларида жонбозлик қилганлар.

— Бундан чиқди, сиз ҳам жонбозлик қилсангиз, бирон мачитга имом ё мутавалли бўлиб қолмасангиз бўлар экан-да?..

Шу гапдан кейин улар узоқ жим қолдилар. Бундан кейин йўлда бўлган бошқа майда-чуйда гап Фуломжоннинг эсида қолмади. Шаҳарга кирганда улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишдилар.

Фуломжон хуфтон намозидан кейин тўғри хужрасига кириб кетди. Юпқа, мурабба пишиқ фишдан қурилган бу хужра тоғни тешиб қилинган кичик форга ўхшар, қишин-ёзин офтоб тушмагани учун зах ҳиди анқиб турар эди. Дарча очилиши билан қоронғи хужрага совуқ ёпирилиб кирди. Фуломжон тоқчани тимирскилаб гугуртни топди-да, чақиб, ўчоқ бошида турган жинчиروқни ёқди. Бўйи икки, эни бир ярим қулочча келадиган тор хужра жинчиروқнинг хира ёруғида сарғимтил тус олди. Фуломжон жинчиروқни кўтариб бир зумгина ўй суриб турди. Кейин тўғри бориб, дарпарда ёнидаги сандалга келди. Чироқни тўн-тариғлиқ сопол товоқчага қўйиб, ўзи сандалга ўтирди. Қўлларини кўрпа тагидан сандалга тикди. Лекин у ерда ҳам хужрадаги сингари буюқ ўйнардди. «Андек ўт қилмасам бўлмайди», деб ўйлайди-ю, ўчоққа бориб, майда тол тарашалардан ўт қалади. Қуруқ ўтин бир зумда ловиллаб ёниб кетди. Фуломжон ўчоқ ёнига ўтириб, қўлларини исита бошлади. Ўт юришиб кетгандан сўнг ўчоққа икки-учта ўрик ўтин ташлади. Кейин ўчоқ бошидаги кичкина қумфонни олиб, дарча ёнидаги бурчақда турган челак олдига келди. Челак чеккасидан мис чўмичнинг сопи чиқиб турган эди, уни ушлаб

тортди, лекин чўмич чиқмади; челақдаги сув музлаб, чўмични тишлаб қолган эди. Фуломжон челақни ўчоқ ёнига келтириб қўйди, сувнинг эришини кутиб, ўзи ҳам шу ерда исиниб ўтирди.

Ташқарида қутурган шамол ғувиллаб дарчани итарар, унинг тирқишларидан қор учқунларини ирғитарди. Бирдан шу шовқин ичида бўғиқ қаҳқаҳа эшитилди, кейин ҳайқириб айтилган бўлук-узук сўзлар кўтарилди. Кимдир шанғи товуш билан: «Мулла Асад, ҳамқишлоғингизни чақириб чиқинг, иккита ашула қилиб берсин», деди. Фуломжон бу сўзларни аниқ эшитди, чунки булар ташқарида, Фуломжон дарчасининг ўнг томонидаги дарча олдида айтилган эди. Бошқа биров: «Э, у кишини қўяверинг, димоғига тушган қуртларни хужрасида очган жўжаларига териб беряпти!» деган эди, қўшни хужра ичида яна қаҳқаҳа чақнаб кетди. «Э, айтдим-а, биздан ўзини тортиб қолди деб, курк бўлган экану билмабмиз-а!»— деди алаким, ичаги узилгудай кулиб.

Устма-уст ёғилаётган шалтоқ, ҳар қанча жирканч бўлса ҳам, Фуломжон ўзини босди, юрагида портлаган ғазаб уввосига эмас, инсоф овозига қулоқ осди. Ўрнидан қўзғалиб турмоқчи ҳам бўлди, лекин ўзини босди. Ҳар нечаки улар пасткашлик қилишмасин, Фуломжон вазминлик кўрсатишга мажбур эди. Шунинг учун мажбур эдики, мадрасанинг қоронғи хужраларида, ҳаммасида бўлмаса ҳам, кўпчилигида ҳаёт шу тахлитда кечарди. Ярим йилгина илгари унинг ҳам беғубор кулгилари шу қаҳқаҳалар ичида жаранглаган кезлар бўларди-ку? Унда беўрин кулгилар бировга озор беришини, оти аския деб қўйилган мазахлар киши кўнглига оғир ботишини ўйлабмиди? «Қандай пасткашлик! Қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!» деб ўйлади Фуломжон. Ўйлади-ю, шу кўйи данг қотиб қолди; ташқарида, дарчанинг қоқ рўпарасида алаким ёнларига попиллатиб урди-да, хўрозга ўхшаб: «Қу-қу-қу-қу!» деб қичқирди. Фуломжон энди ўзини тутолмади. Бу ҳазил эмас, аччиқ масхара ҳам эмас, шафқатсиз ҳақорат эди. У қўш тавақа дарчани икки қўли билан икки ёнга тарақлатиб очди-ю, ташқарига шиддат билан отилиб чиқди. Ўнг томондаги хужрага бир тўда муллавачча ёпирилиб, қочиб кириб кетди. Фуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай

кўшни дарчага икки ҳатлаб етиб келди. Аммо дарча берк эди. Олов чақнаган кўзлари ёпиқ дарчани кўргандагина у тўхтади. Қўллари ёнига тушди, боши солинди. Аммо дарчани итармади, бир оғиз ҳам сўз айтмади. Орқасига қайрилди, бир-бир босиб ҳужрасига кириб кетди. Дарчани ичкаридан ёпиб, унга орқаси билан суяниб қолди. Ҳали вужудини ларзага келтирган даҳшатли қалтироқ ҳануз тарқалмаган эди. «Нима қилай? Нима қилай?» деб хаёлида ўзидан сўрар, кўзларини юмиб олиб жавоб излар эди. Анчагача кўзи юмуқ, боши солиқ турди, кейин жавоб топдими ё ўчоқда лаққа чўғ бўлиб қолган ўтга кўзи тушдими, шошиб бориб хокандозга чўғни авайлаб солди, сўнг ўрнидан секин туриб, уни сандал ўтхонасига келтириб тўқди. Чап қўли билан кўтариб турган кўрпани яна тушириб, хокандозни ўчоқ ёнига келтириб қўйди. Ана шундагина челақда эриган сувга кўзи тушди. Қумфонга сув қуйиб, уни ўчоққа қўйди, қумфон қорнига учта тарашани тираб, пуфлаб ёндирди, кейин сандалга бориб ўтирди. Ёнидаги тоқчага чўзилиб довол билан қаламни олди, буларни жинчиноқ ёнига қўйиб, кигиз тагидан латтага ўроғлиқ бир нарсани олди, чангларини қоқди, пуфлади, кейин латтани очиб, ичидан бир китоб олди, уни очди, овоз чиқармай шивирлаб ўқиди. Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. Ёзганда ҳам тез-тез китобга кўз ташлаб, чапдан ўнгга қараб ёзарди...

Ғуломжон машғулотиға шу қадар берилиб кетдики, кўшни ҳужрада ора-сира портлаб турган қаҳқаҳаларни ҳам, ташқарида увлаётган шамолни ҳам эшитмас эди. Ҳатто дарпардаси ёнидан қалин қорни ғирчиллатиб ўтган дупурни ҳам эшитмади. Дарча бехосдан очилганда эса дарров жинчиноқни пуфлаб ўчирди.

— Ким? — деди Ғуломжон, қоронғида туриб. Унинг овозида ваҳм, ҳаяжон бор эди.

— Мен, мен, мулла Ғуломжон, — деди кирувчи шошиб. У чироқни Ғуломжоннинг ўзи ўчириб қўйганидан беҳабар бўлса керак, дарров узр сўради: — Қўполлигим қурсин, эшикни қўққисдан очиб, чироқни ўчириб қўйдим.

Ғуломжон овозни таниди.

— Ашур Мирзо, дўстим!

— Мен, азизим, мен.

Фуломжон ўчоқдаги ўт ёруғида қомати хирагина кўриниб турган дўстини бориб қучоқлади.

— Эй, бормисиз, дўстим! Соғинтириб юбордингиз-ку жуда.

— Борман, борман. Ўзингиз қалай? Мадраса тупроғини ялаб ётибсизми ҳали ҳам? — деди Ашур Мирзо ҳазиллашиб.

— Ҳа, сиздан қолган, табаррук, яламай бўладими?

Икковлари хохолаб кулишди. Фуломжоннинг кулгиси шу қадар беғубор эдики, ҳужрада қирқинчи фонарь ёқилгандай бўлиб кетди.

— Ие, эсим қурсин, чироқни ёқмай турганимни қаранг, — деди Фуломжон юрагини тўлдирган шодликдан бахтиёр бўлиб. — Қани, қани, сандалга ўтинг, мен чироқни ёқиб юборай.

Фуломжон жинчироқни ёқди, сандал устида довот ҳам, бояги китоб ҳам йўқ эди. У меҳмонни сандалга ўтқазиб, бир зумда дастурхон ёзди. Токчадаги қутидан жийда, ўрик қоқи келтириб қўйди. Суви қочган иккита нони бор экан, уларни ҳам ушатди.

— Э, хўп келдингиз-да, дўстим, — деди у қувониб.

— Шунақа, биз истамасақ, сизнинг эсингизга ҳам келмаймиз, — Ашур Мирзо ўпкалаб гапирди.

— Йўғ-е, йўқ-е, ўзингиз биласиз: мутолаа, муколама. Ҳа, дарвоқе, Тўтиқиз қалай, катта бўляптими?

Ашур Мирзо қизнинг отини эшитиши билан ёзилиб кетди.

— О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, асти қўя берасиз.

— А? — деди Фуломжон ажабланиб.

— Ҳа, гаплари қизиқ. Билмайман, ким айтган экан: сенинг отинг қушнинг оти, одамга ўхшаб гапирадиган чиройли қуш бор, оти тўти, сенинг ҳам отинг Тўти, дебди. Ана шундан бери: «Дада, тўти қанақа бўлади?» — деб сўрайди-да. Ўзим кўрган бўлсам ҳам кошки эди, таърифини эшитганман, холос: Билганимча айтаман, кейин ўзимиз гапда ўйнаган ўйинни қилиб бераман.

Ашур Мирзо ўтирган ерида қўлларини елкалари бараварида кўтариб, тирсагидан олдинга қараб буқди, панжаларини пастга қаратди ва бутун гавдаси билан силкиниб туриб тўтиқушни тақлид этди:

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**